

สมเด็จพระปรมหาราชเสด็จประพาสหัวเมือง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทวีศักดิ์ ญาณประทีป

คณะมนุษยศาสตร์

พระราชกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็คือ การเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรไทย ซึ่งเป็นการเจริญรอยตามเบื้องยุคลบาท สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระองค์มีพระราชประสงค์จะเสด็จทอดพระเนตร ความเป็นอยู่และทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ให้ประจักษ์ด้วยพระองค์เองดีกว่าที่จะคอยรับรายงานจากหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งไม่แน่ว่าจะได้รับรายงานตรงตามความเป็นจริงนัก

การเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ นั้น เมื่อได้ทรงทราบว่าราษฎรมีความทุกข์ยากอย่างไร ก็จะทรงรับสั่งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องจัดเบ็ดเตล็ดไปความทุกข์ยากเหล่านั้นให้สิ้นไปโดยเร็ว นับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของพสกนิกรของพระองค์โดยแท้จริง

พระราชกรณียกิจที่พระองค์ ได้ทรงปฏิบัติให้ขณะเสด็จประพาส อันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเนกประการ พอจะยกเป็นตัวอย่างให้เห็นได้ดังนี้ คือ

เรื่องโจรผู้ร้าย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเล่าไว้ในพระราชหัตถเลขาคราวเสด็จประพาสแหลมมลายูว่า เมื่อครั้งมาถึงชุมพร ทรงได้ถามชาวบ้านได้ความว่า โจรผู้ร้ายชุกชุมมาก จึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพลเทพคิดปราบปรามโจรผู้ร้ายให้สงบราบคาบลง ดังข้อความว่า “ถามได้ความหลายอย่าง ในคำแจ้งความทั้งปวงนั้นว่าผู้ร้ายชุกชุมนัก มาทั้งทางน้ำทางบก ผู้ร้ายนั้นเป็นไทย พุดเสียงชาวนอกเป็นพื้น การที่จะรักษาน้ำของชาวบ้านพวกนี้ ถ้ารู้ว่าผู้ร้ายมาแล้วก็หลบหนีไปนอนซุ่มเสียในป่า ถ้าผู้ร้ายไม่ได้ตัวเจ้าของบ้านแล้วก็ไม่กล้าเข้าปล้น ด้วยกลัวว่าชาวบ้านจะคิดอุบายซุ่มซ่อนคอยนั่งรายสกัดทาง ถ้าได้ตัวเจ้าของบ้านก็ทุบตีเร่งเอาทรัพย์..... ขอให้เตือนเจ้าพระยาพลเทพ ให้คิดจัดการปราบปรามผู้ร้ายเหล่านี้ตามที่ได้สั่งไว้” (เสด็จประพาสแหลมมลายู)

เรื่องการพัฒนาประเทศโดยการตัดทางปักเสาซึ่งสายโทรเลข พระองค์ทรงรับสั่งให้เจ้าเมืองว่าจ้างราษฎรทำ แต่เจ้าเมืองกลับเกณฑ์ราษฎรทำโดยผิดพระราชประสงค์ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสมาถึงชุมพรได้ทรงทราบจึงรับสั่งให้เลิกเสีย แต่ก็ปรากฏว่าราษฎรได้ละทิ้งนาเพื่อหนีเกณฑ์ไปเป็นจำนวนมาก ดังพระราชหัตถเลขาว่า “ตัดทางนี้คือตัดกิ่งไม้และต้นไม้อเล็ก ๆ ที่กระช้ำทางเพราะทางโทรเลขในเมืองชุมพร ซึ่งพระรามบริรักษ์ออกมาเกณฑ์ให้ทำนั้น ไม่ได้ทำที่เส้น เป็นแต่มาเบียดเบียนราษฎรจนแตกตื่นไปหมด แล้วก็เลิกกันเท่านั้น ชื่อเสียงยังเป็นที่เกลียดชังมาก.....ตั้งแต่กรอกธรรณีออกไปจนถึง

บ้านถ้าสนุก มีนาเกือบจะติดต่อกันไปแต่ร้างเสียหลายตำบลด้วยเรื่องกลัว
เกณฑ์ทำทางโทรเลข.....” (เสด็จประพาสแหลมมลายู)

การเสด็จประพาสแหลมมลายูครั้งนี้ มีผลดีแก่ประเทศไทยมาก
กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จไปถึงเมืองระนอง ได้
ทอดพระเนตรแผนที่ที่กัปตันแบกทำไว้ไม่ตรงตามความเป็นจริง ด้วย
ปรากฏว่าเกาะขวางซึ่งเป็นเกาะใหญ่และอยู่ชิดแดนไทยควรเป็นของไทย
แต่กัปตันแบกหมายไว้ว่าเป็นของอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าฯ ได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงถือว่าไม่ถูกต้อง ครั้นเสด็จกลับ
พระนคร จึงได้โปรดฯ ให้ว่ากล่าวกับรัฐบาลอังกฤษ ตกลงให้คืนมาเป็น
ของไทยตามหนังสือสัญญา ดังพระราชหัตถเลขาว่า “ที่เกาะขวางนี้
พระยาระนองร้องอยู่ว่า แผนที่ที่อังกฤษทำคือแผนที่กัปตันแบกเป็นต้น
หมายสีไม่ต้องกันกับหนังสือสัญญา ในหนังสือสัญญาว่า เกาะทั้งสองฝั่ง
ใกล้ฝั่งข้างไทยเป็นของไทย ใกล้ฝั่งอังกฤษเป็นของอังกฤษ เว้นไว้แต่
เกาะขวางเป็นของไทย ส่วนเกาะที่ในแผนที่นั้น เกาะสมุดที่อยู่ใกล้ฝั่ง
ข้างอังกฤษเป็นเกาะย่อมจดชื่อว่าเกาะขวางทาสีเขียว ให้เป็นของไทย ส่วน
เกาะขวางซึ่งเป็นสามเกาะใหญ่ ๆ อยู่ใกล้ฝั่งข้างไทย เกาะหนึ่งอยู่เกือบจะ
ศูนย์กลางก่อนข้างไทยสักหน่อยหนึ่ง สองเกาะที่ชาวบ้านนี้ตลอดจนถึง
นายโปลิศฝ่ายอังกฤษ ก็ยอมรับว่าเป็นเกาะ ขวางนั้นหมายแดงเป็น ของ
อังกฤษ.....” (เสด็จประพาสแหลมมลายู)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสเมืองตรัง พระยา
ตรังเจ้าเมืองตรังจัดการรับเสด็จ ในการครั้งนี้เองพระองค์ได้ทรงสังเกต

เห็นว่า เจ้าเมืองนั้นวิ่งวุ่นทำงานสั่งงานคนเดียว ไม่มีใครช่วยเหลือ แสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองไร้สมรรถภาพ ไม่สามารถที่จะใช้สอยผู้ใดได้เลย แต่เจ้าเมืองก็เป็นคนซื่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระราชปรารภว่า เจ้าเมืองนั้นแม้จะซื่อเพียงใด แต่ถ้าไม่เฉลียวฉลาดและไม่มีความสามารถแล้ว ก็ไม่สมควรปกครองราษฎรได้ ได้ทรงตั้งข้อสังเกตว่า “พระยาตรังเป็นคนอ่อนไม่พอแก่การ ไม่มีอำนาจอันใด การที่จะรับเสด็จนี้ก็วิ่งเองจนหน้าเขียว จะหาผู้ใดช่วยเหลือไม่ได้..... พระยาตรังนั้นไม่แต่ไม่มีอำนาจเพราะขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใดอย่างเดียวเท่านั้น ไม่สามารถที่จะทำการให้แข็งแรงได้ เพราะสติปัญญาและความรู้ไม่พอแก่การด้วย แต่เป็นคนซื่อได้ถามการอันใดก็บอกตรง ๆ ตามความจริง ไม่คิดอ่านแก้ตัวปกปิดเอาแต่ความดีมาพูด.....” (เสด็จประพาสแหลมมลายู)

การเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ นั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทอดพระเนตรเห็นความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองไทย ราษฎรมีกินมีใช้ไม่อดอยากยากแค้น ทั้งนี้ด้วยทศพิธราชธรรมและพระบารมีอันล้นพ้นของพระองค์นั่นเอง ดังที่ทรงเล่าไว้เมื่อเสด็จถึงเมืองพรหมพิราม ว่า “เมืองพรหมพิรามนี้ ฉันไม่ได้นึกว่าจะเป็นดังนี้เลย เป็นเมืองที่มีแผ่นดินอุดมดี ตามระยะทางขึ้นมาบ้านช่องผู้คนมีมาก ทำนา และทำไร่อ้อย เวลาฤดูแล้งปลูกยาสูบตามริมแม่น้ำ..... ตามบ้านเรือนเป็นสวนผลไม้ ทั่วทุกแห่งมีส้มเป็นสำคัญ ต้นส้มโอสูงใหญ่เหมือนต้นมะม่วง เวลาที่มานี้เกินกำหนดแต่ยังมีที่เหลืออยู่บ้างต้นหนึ่งกว่า 300 ผล มีราษฎรที่บริบูรณ์มีอันจะกินมาก.....” (เสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ)

การเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ นั้น มักจะมีราษฎรผู้จงรักภักดี
ในเบื้องยุคลบาทมารับเสด็จอยู่เสมอ และส่วนใหญ่พระองค์มักจะทรง
เสด็จทางชลมารค บางแห่งกระแสน้ำเปลี่ยนทิศทาง ราษฎรและ
พระภิกษุที่มารับเสด็จต้องเดินทางมาไกล แดดร้อน พระองค์ทรงพระราช
ปรารภด้วยความสงสารและเห็นใจว่า “ฉันนี่ก็ออกสงสารพระกับนักเรียน
และราษฎรบ่อย ๆ เราแลเห็นพุ่มไม้วัดและบ้านลึบ แต่ในการที่จะมาต้อนรับ
รับนั้น ต้องมาตากแดดชุ่ม และประรำบนหาดซึ่งไม่มีต้นไม้สักต้นเดียว
แดดกำลังร้อน ต้องมาจากบ้านไกลเป็นหนักเป็นหนา.....” (เสด็จ
ประพาสสมณทลฝ่ายเหนือ) ด้วยหัวใจที่มีความรู้สึกตรงกันเช่นนี้ แสดงให้
เห็นว่าพระมหากษัตริย์และราษฎรนั้นมีความผูกพันทางใจกัน อย่างลึกซึ้ง
และแนบแน่น

อีกแห่งหนึ่งที่ทรงเล่าถึงการรับเสด็จของพวกลาวที่พระศรีมหาโพธิ
จังหวัดปราจีนบุรี ทรงพระราชปรารภว่าเมื่อยที่ต้องประทับนั่งห้อย
พระบาทให้ชาวบ้านทูลพระบาทเหนือศีรษะของเขาคณะคน จะให้รวมๆ
กันเป็นหมู่ไปก็ไม่ได้ ทรงเล่าว่า “ต้องนั่งห้อยตีนให้กราบและเอาดิน
ทูลหัว และขอให้ให้พรตามความปรารถนา คือถ้าทำนาก็ขอให้ให้พรว่า
ให้ทำนาได้ข้าวงามดี ถ้าเจ็บเป็นโรคอะไรต้องเล่าโรคนั้นให้ฟัง แล้วขอ
ให้พรให้โรคนั้นหาย ให้ต้องเฉพาะตัวหรือเฉพาะพวก ที่จะให้ทีเดียว
พร้อมๆ กันไปมากๆ ไม่ได้” (เสด็จประพาสสมณทลปราจีนบุรี) การที่
ทรงอุตสาหวิริยะโดยมิได้ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเช่นนี้ แสดงให้
เห็นความรักราษฎรโดยแท้ เพราะผู้ที่ประพฤติกปฏิบัติเช่นนี้ได้ จะต้อง
มีความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากทั้งปวงได้เป็นอย่างดี

การเสด็จประพาสแต่ละครั้ง ถ้าได้ทอดพระเนตรเห็นราษฎรเจ็บไข้ ก็ทรงให้การช่วยเหลือเสมอ บางครั้งทอดพระเนตรเห็นกระเทยเจ็บไข้ หรือทรงทราบว่าล้มตายกันด้วยโรคฝีดาษ ก็จะรับสั่งให้หมอสาย (พระองค์เจ้าสาย สนิทวงศ์) ปลุกผีให้พวกกระเทยเหล่านั้น แต่เนื่องจาก กระเทยเข้าใจผิดคิดว่าทัพหลวงยกมาก็เลยกลัวพากันหนีไปหมด คงเหลือเพียง 16 คนเท่านั้นที่ยินยอมมาปลุกผี ดังที่ทรงเล่าว่า “.....พวกกระเทยนั้นได้มาปลุก 16 คน มีรูปเทียนมาบูชาหมอด้วย แต่มันบอก ว่ามาด้วยกันสัก 100 มาพบทัพหลวงเข้าตกใจพากันหนีไปหมด เหลือได้มาปลุก 16 คน.....” (เสด็จประพาสไทรโยค)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ ได้ทอดพระเนตรบ้านเมืองของพระองค์ เห็นว่ากิจการบ้านเมืองเสื่อมโทรมลง โปลึกไม่เอาใจใส่ต่อหน้าที่ เสด็จถึงเมืองระนอง ได้มีพระราชปรารภด้วยความท้อถอย พระราชหฤทัยเกี่ยวกับการที่ชาดคนมีความรู้รับราชการสนองพระเดชพระคุณ เพราะการศึกษาล้าหลังตั้งพระราชปรารภว่า “การที่มาเที่ยวเห็นการบ้านเมืองของเราและรู้เห็นการของฝรั่งแล้ว ทำให้ไม่สบายใจได้มาก เพราะการของเรามันเสียเปรียบเขา อื่น ๆ ก็พอประมาณ เรื่องคนแล้วเป็นข้ออย่างยิ่ง หาดีได้น้อยนัก คิดไปว่าทำไมหาคนจึงยาก ก็เห็นได้ว่า เพราะคนเราไม่มีความรู้ ไซ้ว่าฝรั่งมันจะไม่โง่บ้าง ที่โง่ก็มี แต่มันมีความรู้ไม่ลักข คนเรามันลักขเพราะไม่มีวิชา การที่ตั้งโรงเรียนขึ้นได้เป็นทางที่จะให้มีคนใช้ขึ้น แต่มันล่าเกินล่าไม่ทันเขาเลย เป็นอันต้องเดินหลังอยู่วันยังค่ำ.....” (เสด็จประพาสแหลมมลายู)

การเสด็จประพาสหัวเมืองแต่ละครั้งนั้น เรื่องเครื่องเสวยมิใช่สิ่ง
ที่สำคัญแต่อย่างใดสำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระองค์
เสวยเยี่ยงสามัญชนทั้งหลาย ดังที่ทรงเล่าไว้ว่า “มาแวะคลองตะเคียน
ซื้อผ้า เวลาไปฝนก็ตก ลืมดูนาฬิกาจนทิวจึงรู้สึก จึงจอดเรือทำกับข้าว
ที่แพซุงใกล้คลองตะเคียน เป็นกับข้าวปัจจุบัน มีปลาแห้งผัด ไข่เจียว
แกงกะทิ สำเร็จอาหารก็จ้อย่างอร่อย เพราะมอยอมอแกอยู่บ้าง” (เสด็จ
ประพาสต้นครั้งที่ 2)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น จังหวัดกำแพงเพชร เป็นที่ได้ชื่อว่ามี
ไช้ป่าชุกชุม ไม่ค่อยจะมีผู้คนไปอาศัยอยู่มากนัก แต่ทรัพยากรธรรมชาติ
นั้นมีมากมายเหลือเกิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จไปถึง
คลองสวนหมาก จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีไช้ป่าชุกชุม
ได้ทรงสันนิษฐานและทรงพระราชวิจารณ์ไว้ว่า “คลองสวนหมากนี้ตาม
ลัทธิเก่าถือกันว่าเป็นที่ร้ายนัก จะขึ้นจะลงต้องเมินหน้าไปเสียข้างฝั่ง
ตะวันออก เพียงแต่แลดูก็จับใจ ความจริงนั้นเป็นที่มิใช่ชุ่มจริง เพราะ
เป็นน้ำลงมาแต่ห้วยในป่าไม้ แต่เงินไม่เป็นเครื่องห้ามกันให้ผู้ใดกลัว
ความตายได้ แชนพอกระเหรียงซึ่งเรียกว่า พญาตากฟ้าพะโม่มาทำป่าไม้
ราษฎรซึ่งอยู่ฟากตะวันออก ก็พลอยข้ามไปหากินมีบ้านเรือนคนมากขึ้น
ความกลัวเกรงก็เสื่อมไป.....” (เสด็จประพาสต้นครั้งที่ 2)

การทำป่าไม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น พวกอังกฤษเป็นผู้ได้รับ
สัมปทานป่าไม้ และพวกอังกฤษนี่เองได้ว่าจ้างพวกต๋องซู่เป็นคนตัดไม้
พวกต๋องซู่เป็นคนในบังคับอังกฤษเมื่อทำผิดก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทย ทั้งนี้
เพราะอังกฤษได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งสิทธิอันนี้เองเป็นหนาม

ยกออกคนไทย และเพื่อแลกสิทธินี้กลับคืนมาไทยจึงต้องเสียดินแดน
กฉันทัน ตรังกานู และไทรบุรีให้แก่อังกฤษ ในการเสด็จประพาส
กาญจนบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงทราบว่าคุณต้องชู้
ยกพวกเข้าปล้นราษฎรไทยและฆ่าคนไทยตาย แล้วก็ไม่มีความผิด เนื่อง
จากไม่ต้องขึ้นศาลไทย ทำให้พระองค์ทรงอดอดพระทัยในเรื่องนี้มาก
ถึงความที่ทรงพระราชปรารภด้วยความแค้นพระทัยว่า “คนพวกนี้มักเป็น
คนชั่วโดยมาก ใจร้ายเป็นยิบซีเมืองไทย วานขึ้นนี้ฆ่าคนเสียที่เมือง
สุพรรณเสีย 6 คน เจ็บ 3 คน ที่เมืองเพชรบุรีเสีย 1 คน 2 คน.....”
และอีกตอนหนึ่งว่า คนพวกนี้เป็นคนในบังคับอังกฤษจึงกระทำการได้
โดยไม่เกรงกลัวผู้ใด เพราะอังกฤษคอยช่วยเหลืออยู่ ทรงพระราชปรารภ
ว่า “ครั้นมาบัดนี้เป็นข้าอังกฤษ ๆ ก็เป็นไมตรีอยู่กับกรุงเทพ ฯ แต่อ้าย
ชู้ช่าไม่สิ้นโกง ไม่สิ้นกุ่มเหงเลย ถ้าเป็นดังแต่ก่อนแล้ว อ้ายพวกนี้เหยียบ
มาในแผ่นดินเราเมื่อไรก็คงจะไม่มีหัวเป็นแน่ แต่บัดนี้จะไปไม่ได้
เพราะนายเขาเป็นไมตรีกันอยู่กับเราพูดกันได้ ถ้าจะว่าโดยโวหารแล้ว
เห็นว่าลำบากกว่าที่จับฆ่าเสียอย่างแต่ก่อน ถ้าทำอย่างเช่นแต่ก่อน จะง่าย
กว่าที่ฟ้องหมาป่าดังนี้.....” (เสด็จประพาสไทรโยค)

พระราชกรณียกิจของพระองค์ แม้ขณะเสด็จประพาสก็ยังให้เกิด
คุณประโยชน์แก่ราษฎรและประเทศชาติสุดครณาได้ ประกอบกับใน
รัชสมัยของพระองค์ บ้านเมืองประสพวิกฤตการณ์เกี่ยวกับด้านกาต่าง
ประเทศมากกว่าปัจจุบันนี้หลายเท่าตัว แต่ด้วยพระปรีชาสามารถจึงแก้ไข
สถานการณ์บ้านเมือง ทำให้อาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุข มีอิสระ
เสรี มีเอกราช ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเป็นที่รักของมวลราษฎรทั้งหลาย
ดังพระสมัญญาว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช”